

Dachaulezing

in het licht van **Ed. Hoornik**

9 maart 2017, 14:30 uur
Literatuurmuseum
's Gravenhage

Pogrom

Is dat de maan, die naar het laatst kwartier gaat,

of een gelaat, omgord door walm en vlam?

Waar is Berlijn, en waar de Grenadierstraat?

- Vluchtte de jongen, toen de bende kwam?

Is dat zijn schim, die daar voor de rivier staat,

is dit het water dat hem langzaam nam,

is dit de Spree, en dat de Grenadierstraat?

- Het is de Amstelstroom, 't is Amsterdam.

Op 't Rembrandtplein gaan de lantarens branden,

over de daken sproeit een lichtfontein.

- Ik druk mijn nagels dieper in mijn handen.

De Jodenbreestraat is een diep ravijn;

ik zie mijn schaduw dansen op de wanden.

- Het is maar tien uur sporen naar Berlijn.

Ed Hoornik (1938)

Dachaulezing 2017

In het licht van Ed. Hoornik

Literatuurmuseum, Den Haag

Nederlands Dachau Comité

dachaulezing@dachaucomite.nl

Dachaulezing

Nederlands Dachau Comité
Donderdag 9 maart 2017
Literatuurmuseum, Den Haag
Nederlands Dachau Comité

“Ed. Hoornik: in het oog van de literaire storm”	2
Aad Meinderts, directeur Literatuurmuseum	
Inleiding: “Do mention the war”	5
Wimar Jaeger, Nederlands Dachau Comité	
“Ed. Hoornik: een biografisch bespiegeling”	10
Erica Stigter, Dochter van Ed. Hoornik	
Proza van Ed. Hoornik, “Herinnering aan Dachau”	14
Edwin de Vries, schrijver, acteur en regisseur	
“Ed Hoornik: Dachau schoof een raster voor mijn ziel”	15
Lionel Veer, Ambassadeur bij UNESCO	
“Als wij niets doen”: uit Soldaat van Oranje – De Musical	24
Muzikale afsluiting door de cast van Soldaat van Oranje	

Ed. Hoornik: in het oog van de literaire storm

Aad Meinderts, directeur Literatuurmuseum

Op 9 maart 1910, vandaag precies 107 jaar geleden, werd Ed. Hoornik geboren in de stad waarin hij vandaag in de spotlights staat. Hij zou Den Haag vóór z'n twintigste verruilen voor Amsterdam om aan de slag te gaan als journalist van het dagblad De Tijd. Hij debuteert als nog net achttienjarige in het Roomsche Studentenblad met het sonnet 'Mist'. In 1933 gaat hij bij het Algemeen Handelsblad aan de slag.

Ed. Hoornik was journalist, dichter, redacteur, romancier, toneelschrijver, recensent en nog veel meer. Hij was de onvermoeibare organisator van en stuwende kracht achter veel literaire tijdschriften. In die hoedanigheid toonde Hoornik zich de ideale lezer en redacteur.

In 1939 redigeert hij het jongerentijdschrift Werk; uit die tijd stamt zijn vriendschap met Anna Blaman, die in dit tijdschrift debuteerde en die hem zou portretteren in haar verhaal 'Ram Horna'. In '39 verzorgde hij ook de kroniek 'Nieuwe Poëzie' in het tijdschrift Groot Nederland. Een jaar later werd Hoornik redacteur van Helikon, tijdschrift voor poëzie, waarin tijdens zijn tweejarig redacteurschap onder anderen L.Th. Lehmann, Bertus Aafjes, Nes Tergast, M. Vasalis, C. Buddingh' en Max Dendermonde debuteerden. In de eerste oorlogsjaren was hij met Cola Debrot en Han G. Hoekstra een van de centrale figuren van Criterium.

Na de oorlog werkte Hoornik voor de culturele bijlage van Vrij Nederland en was hij redacteur van Centaur en De Gids. In 1965 werd hij van dit laatste tijdschrift tevens redactie-secretaris en hervormde het eerbiedwaardige maandblad tot de spreekbuis van de linkse elite, wat toen nog geen scheldwoord was. Ook voerde hij de redactie van het mede door hem opgerichte Delta, 'a review of arts, life and thoughts in The Netherlands'.

Deze verre van complete opsomming – zijn niet-literaire journalistiek heb ik bijvoorbeeld buiten beschouwing gelaten - maakt duidelijk dat Hoornik een ongekende werklust had en zich altijd in het oog van de literaire storm bevond – misschien wel dat oog wás – en zich zijn hele leven bleef omringen met jonge schrijvers en kunstenaars, met bevriende uitgevers als Sander Stols en Bert Bakker en verwante dichters als Jac. van Hattum, Gerard den Brabander en Gerrit Achterberg. Van de laatste wordt wel gezegd dat Hoornik zijn ontdekker was. Harry Mulisch heeft Hoorniks centrale plaats in het volle literaire leven treffend getypeerd in het herdenkingsnummer van De Gids.

Altijd was hij beschikbaar. Met raad, daad, geld, drank, relaties, intriges, machinaties. Nooit had hij geen tijd. Iedere avond was zijn huis vol dichters, schrijvers, schakers, komponisten, architecten, journalisten, politici; akties werden beraamd, tijdschriften samengesteld, andermans vrouwen opgevreeën, stukken in de kraag gedronken, toneelstukjes geïmproviseerd, gruwelijke spelletjes gespeeld, sinistere raadsels opgegeven, vuurwerk afgestoken, en soms sloegen de stoppen door in het narrenschip en er waren geleerden die naar buiten holden en in de gracht sprongen, om naderhand bij de kachel op te drogen, in het te grote ondergoed van de dichter. De dichter zelf bewoog niet veel; net als Oedipus had hij last van zijn voeten. Hij zat in zijn grote stoel als het oog van de cycloon: een moeder, die tevreden naar haar kuikens keek.

Hoorniks creatieve werk omvatte, zoals gezegd, gedichten, korte romans en toneelstukken en toont een schrijver die zich betrokken voelt bij de wereld om zich heen, in het besef dat alles van waarde weerloos is. Dat is de bron van zijn engagement, die veel van zijn verhalen en gedichten kleurt, rood kleurt had ik bijna gezegd.

Voor na zijn kampervaringen in Dachau komt zijn werk in het teken te staan van de dood en het schuldcomplex van de overlevende. Nu, bijna een halve eeuw na zijn dood, is Hoorniks bekendheid bescheiden te noemen, wat niets afdoet aan zijn grote belang en aan het feit dat hij klassiek geworden gedichten heeft geschreven. ‘Pogrom’ bijvoorbeeld met de bekende slotregel ‘Het is maar tien uur sporen naar Berlijn’ en het gedicht over de werkwoorden ‘hebben’ en ‘zijn’.

Beide gedichten werden door Ilja Leonard Pfeijffer zeer recent nog gebloemleesd. Mijn favoriete Hoornik-gedicht is dat over het twaalfjarige dochttertje van Jäirus, dat door Jezus uit de dood wordt gewekt. Ik citeer dit gedicht uit de bundel Het menselijk bestaan (1952) graag en geef daarmee het laatste woord aan de dichter zelf.

*Ik ben de kleine dochter van Jairus.
Ik lig hier op een veel te grote baar.
De dood zit in mijn ogen en mijn haar,
dat, nu de krul eruit is, zonder zwier is.*

*Ik mis mijn pop, die nu zij niet meer hier is,
slaapt als ik slaap, de vingers in elkaar.
Ik weet dat twee en twee te zamen vier is,
maar nu ik dood ben, is dat niet meer waar.*

*Waarom had ik daar straks ook weer verdriet?
Er zou een man die toveren kon, komen,
mij beter maken, maar toen kwam hij niet.*

4 *De mensen op het dak en in de bomen
gingen naar huis, maar ik blijf van hem dromen.
Morgen ben ik de eerste die hem ziet.*

Inleiding bij de Dachaulezing 2017:

Do mention the war

Wimar Jaeger, bestuurslid Nederlands Dachau Comité

Op 29 april 1945 werden de poorten geopend van het concentratiekamp Dachau. De Amerikaanse Rainbow Division en 7th Army beëindigden op die dag een periode van ruim 12 jaar politieke gevangenschap en onmacht met ontstellende gevolgen: 200.000 gevangenen en 41.566 doden. Met de Dachaulezing wil het Nederlands Dachau Comité ideeën, overtuigingen en gedachten van slachtoffers en overlevenden van het concentratiekamp Dachau in relatie brengen tot de toekomst van ons denken over oorlog en vrede. Dit jaar staat Ed. Hoornik centraal, slachtoffer en overlevende van Dachau.

Wij kennen Hoornik vooral als schrijver en dichter. Maar Ed. Hoornik begon zijn carrière als journalist bij De Tijd en later het Algemeen Handelsblad. Een alerte, nieuwsgierige schrijver die al vroeg de dreiging voelde van het naziregime en dat uitte in de krant en in zijn vrije werk. Het gedicht Pogrom uit 1938 spreekt boekdelen en reflecteert de angst, onzekerheid en dreiging die de tweede helft van de jaren dertig gekenmerkt heeft

5

Vijf Ijkkpunten voor “dat nooit weer”

Hoornik positioneerde zichzelf als kunstenaar, reflecterend, zoekend naar duiding. Hij zette op papier wat nu mede de basis vormt voor de belangrijkste ijkkpunten van ons Comité. Vijf ijkkpunten die het best worden verbeeld door de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, vanuit het perspectief van dat nooit weer, in willekeurige volgorde:

- ten eerste de onuitwisbaarheid van oorlogsgeweld gesymboliseerd door de omgekomen militairen;
- ten tweede de kwetsbaarheid van vrijheid, zichtbaar in de slachtoffers van politiek geweld;
- ten derde de onrechtvaardigheid van discriminatie, verbeeld door zij die vermoord werden op grond van etniciteit en geaardheid;
- ten vierde de willekeurigheid van geweld met burgerslachtoffers als symbool;
- en tot slot de universaliteit van geweld verbeeld door de oorlogsslachtoffers in Azië

Ed. Hoornik representeert de kwetsbaarheid van vrijheid. En de relevantie van hetgeen hij daarover geschreven en tot zijn levenswerk gemaakt heeft, is nog steeds urgent. Want pas op het moment dat we onze eigen onzekerheid en kwetsbaarheid durven onderkennen staan we open voor anderen

Lionel Veer

Vandaag hebben wij een kans ons open te stellen voor het verhaal van de ander met de lezing van onze voormalig Mensenrechten- en huidige Unesco ambassadeur Lionel Veer. De noodzaak daartoe lijkt steeds meer toe te nemen, 73 jaar na de beëindiging van 12 jaar Dachau ontsteltenis. Voordat Lionel Veer zijn doorwrochte historische betoog en de vragen die dat oproept met u deelt, neem ik u graag mee in de gedachten van ons comité over de relatie tussen toen en nu.

In 1938 schreef Ed. Hoornik in zijn gedicht Pogrom niet alleen beschouwend maar ook vooruitziend:

*De Jodenbreestraat is een diep ravijn
ik zie mijn schaduw dansen op de wanden
Het is maar tien uur sporen naar Berlijn.*

Do not mention the war!

- 6 Hoornik zette zijn gedachten over onrust en angst op papier. Hij reflecteerde net zoals Du Perron en Ter Braak niet alleen op wat gebeurde, maar ook op wat hij zag komen: 10 uur sporen naar Berlijn. Ook nu zien we, net als in de jaren 30, in de kunsten de verbeelding van maatschappelijke ontwikkelingen. Kunstenaars staan net als toen niet meer aan de zijlijn zoals in de modernistische periode na de Tweede Wereldoorlog; nee, ze staan midden in de samenleving. Beeld is bepalend geworden, (nieuws)fotografie, video, zelfs maatschappijkritische games. Kunstenaars, maar ook journalisten verbeelden zowel de gevolgen van escalatie net als de dreiging die er van uitgaat. Maar de parallellen tussen toen en nu blijven versluierd. Het is not done publiekelijk de vergelijking te trekken tussen de jaren 30 en nu. Don't mention the war is het devies; kunstenaars willen hun creaties niet blootgeven aan de destructieve werking van ons historisch oorlogssyndroom. Maar als je met twee benen in de samenleving staat, de realiteit aanschouwt, is het maar de vraag of het uit de weg gaan van de vergelijking tussen de jaren 30 en nu, nog acceptabel is.

De vergelijking is de escalatie

Natuurlijk, Trump, Wilders en de Brexit zijn Hitler niet, maar wel uitingsvormen van een maatschappij in escalatie. Net als in de jaren 30 staat de gevestigde orde onder druk. Een gevestigde orde, die de onzekerheid, de angst, de onrust voelt van het rottingsproces van de wortels van zijn bestaan. Het zijn de generaties die

op de schouders stonden van de vrijheidsstrijd van de Tweede Wereldoorlog, die nu moeite hebben met een andere invulling van vrijheden. Dat is begrijpelijk. Want als het eigen huis, de auto, toegang tot onderwijs en een gezin dat het beter krijgt, culmineert in globalisering en digitale ongrijpbaarheid, wat geeft je dan nog houvast?

De-escaleren om een tragedie te voorkomen

Jarenlang konden wij ons wanen in de rust van de welvaartsontwikkeling: vooruit voor iedereen. De eindigheid van die ontwikkeling is realiteit. Decennialange gewoonte voldoet niet meer, onzekerheid is de motor van maatschappelijke escalatie. Hoe te de-escaleren is nu net zo relevant als toen, in de jaren dertig toen het niet lukte. Het is die vraag die dringender is dan we vele decennia hebben gedacht. Lang hebben we gedacht dat de verschrikkingen van de oorlog verankerd waren in het collectieve bewustzijn. Maar het gedachtegoed van de lessen van de Tweede Wereldoorlog, die een nieuwe tragedie voor ons voorgoed zou voorkomen, blijkt angstig weinig geïnternaliseerd, zodra bestaande waarden onder druk staan. De huidige staat van het land en de wereld maakt de vraag urgent: hoe komen we nu wel aan de voorkant van de escalatie.

Achter de symptomen

Dan willen we teruggrijpen op de mensen die ons informeren, die de verhalen maken waarmee we ons wereldbeeld opbouwen. Hoe gaan wij om met onze journalisten, onze schrijvers en onze dichters. Een vrije stem, het laten horen van een tegengeluid is niet zonder risico. Veilige havens voor nieuws- en verhalenmakers staan onder druk, onafhankelijkheid is niet vanzelfsprekend. Met als risico, media die niet verbinden, maar segregeren en escaleren. Onder politieke druk is de verschuiving zichtbaar: sterker dan voorheen scherpt de nieuwe media ons kritisch denken niet, maar bevestigt ze ons in ons eigen gelijk. Nieuws langs de lijnen van ons eigen digitale profiel wint het van een brede kritische blik

We zullen onszelf onder de loep moeten nemen. Vorig jaar riep het Nederlands Dachau Comité nog op tot persoonlijke moraliteit. Maar komen we met die oproep bij het benoemen van de oorzaken van escalatie? En hebben we daarmee een antwoord dat bijdraagt aan de-escalatie? Onze opdracht is om net als Ed. Hoornik niet alleen te reflecteren op gebeurtenissen, maar om de gewaarwordingen en sentimenten achter de gebeurtenissen te duiden, te verzachten en te verbinden. Dan doen we waar we voor zijn opgericht: dat nooit weer.

Onzekerheid en angst heersen

Laten we maar eens een begin maken. Escalatie in onze samenleving komt net als in de jaren dertig voort uit onzekerheid en angst voor het verlies van materiële en immateriële waarden. Die angst was toen en is nu begrijpelijk, maar biedt geen uitweg! Destijds waren inflatie, rancune en stijgende armoede drijvende krachten achter escalatie. Heden ten dage hebben globalisering, digitalisering, politisering van consumptieve waarden en een liberaal technocratische inrichting van ons bestel veel gebracht, maar niet aan iedereen. Je moet het maar bij kunnen houden dat de versheid van je tomaten afhankelijk is van een teler uit Brazilië. Je moet maar begrijpen dat je invulformulier in de cloud wordt afgedaan. Ontleen maar eens zekerheid aan de beweging van individueel bezit naar collectief gebruik, dat gepaard gaat met het verlies van een herkenbaar materieel houvast.

Geborgenheid en nabijheid uit zicht

8 Net als de gevestigde generaties in de jaren dertig, die hun broos opbouwende waarden tussen de vingers zagen wegglijpen, zijn degenen die goed uit de emancipatiegolf van de jaren 60, 70 en 80 kwamen, in de laatste 15 jaar in hoog tempo op achterstand geraakt. De vorming van een globale en digitale samenleving kwam niet tot stand met of door deze generatie, maar ging over hen heen. Net als in de jaren dertig werden de termen geborgenheid en nabijheid in deze dynamiek veelal vergeten. Niets menselijks is ons vreemd: geborgenheid en nabijheid hebben wij nodig om grip op ons bestaan te houden. Het is precies dat gebrek aan grip dat nu en in de jaren dertig als de schoot van het grootzeil uit onze vingers schiet. Opstekende wind gaat met een veilig geachte koers aan de haal. Actie is nodig, want verandering van koers gaat nooit vanzelf. Jongere generaties ontnemen grip aan de mate waarin zij zich in het digitale tijdperk hun ambities en dromen kunnen verwezenlijken. Maar de 40-ers, 50-ers en 60-ers kwamen van elders en missen de aansluiting massaal.

Oproep voor een veilige toekomst

Daarom doet het Nederlands Dachau Comité met de verkiezingen en een nieuwe formatie voor de boeg een dringende oproep aan de bestuurders van straks. Leer van de escalatie uit de jaren dertig en trek daaruit conclusies voor het heden. Zoek in uw plannen en akkoorden meer naar de ontwikkeling van geborgenheid en nabijheid, in plaats van het alleen voeren van de liberaal technocratische agenda van de nieuwe tijd. Zoek naar de nieuwe invulling van welzijn. Niet die van sociale gelijkheid en armoedebestrijding, maar die van inclusiviteit en grip op het eigen bestaan. Bevestig met kracht de erkenning van intermenselijke verschillen. Dat vraagt om investeringen, die in de jaren dertig achterwege bleven.

Investerings die niet alleen uitgaan van de collectieve veiligheid maar ook van de individuele zekerheid. En investeer juist ook in degenen die duiden en reflecteren, via de zachte en verbindende kant van ons brein. Omhul mensen die het kritische tegengeluid brengen. Biedt perspectief, niet in materiële maar in ontwikkelende zin, juist aan diegenen die uit onmacht juichen bij de baring van escalerende tekenen. Laat niet na wat in de jaren dertig werd nagelaten, besteed meer aandacht aan mensen, minder aan systemen.

Do mention the war!

Escalatie kent uiteindelijk geen andere uitweg dan geweld, discriminatie, uitsluiting en willekeur. We moeten in staat zijn diegenen die zich laten leiden door angst en onzekerheid te doordringen van het besef dat verlies van vrijheid zal leiden tot een tragedie die, zo leert ons de geschiedenis, groter zal zijn dan de laatste die we ons herinneren. Natuurlijk zegt het Nederlands Dachau Comité iets over persoonlijke moraliteit, roept zij op tot begrip en erbarmen voor degenen die verloren dreigen te gaan in de ontwikkelingen, waar zij eerder succesvol waren. Maar dit jaar roept het Comité ook op om meer aandacht te hebben voor een antwoord op de oorzaken van maatschappelijke escalatie en te handelen. Do mention the war!

Ed. Hoornik: een biografisch bespiegeling

Erica Stigter, dochter van Ed. Hoornik

Mijn vader Ed. Hoornik (1910-1970) werd op 9 maart geboren in Den Haag in een zeer katholiek gezin. Hij had een oudere broer, Peter. Zijn moeder stierf toen hij negen jaar was. Dit heeft diepe indruk op hem gemaakt. Zijn vader, inmiddels hertrouwd, stierf in 1934. Eddie was in 1932 met zijn vader op een vakantiereis in Duitsland waar hij in Bad Ems mijn moeder, Liesl Nussbaum, ontmoette, die daar een tennistoernooi speelde. Zij trouwden in 1934 en gingen in Amsterdam wonen. Ze kregen drie dochters, Marianne in 1935 en de tweeling Eva en Erica in 1937. Eddie had al naam gemaakt als dichter en verscheidene bundels gepubliceerd, waaronder *Mattheus* en *Geboorte*. Hij werkte op de redactie van het Algemeen Handelsblad, waar hij Wim Hora Adema leerde kennen.

Ik wil nu verder alleen zijn oorlogstijd belichten, aan de hand van zijn brieven, veertien brieven uit het Huis van Bewaring aan de Weteringschans, dertig brieven uit het KZ Vught, gericht aan Liesl en Wim Hora Adema, en twee uit het KZ Dachau, gericht aan Frau Johanna Nussbaum, de moeder van Liesl, en mijn eigen herinneringen.

10

Donderdagavond 18 augustus 1943 waren Marianne, Eva en ik alleen thuis. Er werd aangebeld, en wij hebben een ons onbekende man binnen gelaten.

Zo herinner ik het mij. Mijn vader beschrijft het iets anders.

Uit de eerste brief uit de gevangenis, gericht aan Wim Hora Adema:

‘Er waren die avond, na een fuifje met Bert Bakker in de stad {in verband met de uitgave van *Tweespalt*, ES}, de volgende mensen in mijn woning: Popke Bakker, Bert Bakker, Mientje {de vrouw van Pam Pooters, ES}, Gerard de Brabander, mijn vrouw, Miesje (een meisje dat bij Bets van Loonhuysen woont) en ik. Tegen elf uur kwam een zekere Katan die ik niet kende, en die Mientje moest spreken, en daarom maar bleef. Wij bleven enige uren gezellig bijeen en gingen toen slapen. Om halfzes stond de S.D. voor de deur. Bert Bakker en die Katan werden gebonden, de anderen geboeid weggevoerd naar de Euterpestraat waar we tot ‘s avonds halfzes in aparte cellen bleven. Toen werden mijn vrouw, Mientje en Miesje, naar de Amstelveenseweg gebracht. De anderen vervolgens naar de Weteringschans. (...) Ik hoor verder dat die Katan van de meest ernstige feiten wordt verdacht en terwijl wij verder niets met hem te maken hebben, alleen Mientje misschien – ik weet dat niet! – staat onze en vooral mijn zaak er weinig gunstig voor omdat de man in mijn woning is gevonden. Je weet dat de kinderen door de S.D. ergens zijn heengebracht. Kun je informeren waarheen?’

Marianne, Eva en ik waren die nacht door mama naar de bovenburen gebracht. Door bemiddeling van een buurman, die bij de politie werkte, zijn wij de volgende dag bij drie families in de Stadionstraat ondergebracht. Wij zijn daar gebleven tot mijn moeder na zes weken uit de gevangenis werd vrijgelaten. Als Duitse had zij een vreselijke tijd in de gevangenis. Iedereen dacht dat ze een spion was.

De rest van de brieven uit de Weteringschans gaat vooral over eten, medicijnen (Eddie was maagpatiënt), het eenmaal per dag luchten en over hoe de briefjes verstopt moesten worden – in de band van een pyjamabroek van de schone was. Hij schreef ook over boeken, onder andere Sartre, die hij mocht lezen en over zijn vier celgenoten, voor wie hij ook briefjes naar buiten smokkelde. De laatste brief uit Amsterdam is van 26 oktober 1943.

Verblijf Vught

Eddie werd met de trein naar Vught gebracht, tegelijkertijd met onder anderen Mien Pooters. De gevangenen mochten een pakje van 3 kilo per week ontvangen. Eddie vraagt vooral om boter, maagpoeders, sigaretten en boeken. Eens per maand mochten de gevangenen een brief schrijven en ontvangen.

Uit een brief van 3 december 1943

‘Mijn werk hier neemt me volledig in beslag, dit heeft het voordeel dat de dagen snel voorbijgaan, maar ik verder tot niets anders kom dan tot het noodzakelijke administratieve werk, waarvan de waarde op zijn minst twijfelachtig is.’

11

26 februari 1944

‘Hoe vind je “Tweespalt”? Ik hoop later sterkere gedichten te schrijven, in ieder geval anders georiënteerde als deze zwaarmoedige naar het sentimentele zwemende belijdenislyriek der openingsverzen. Het is mij nog altijd niet gelukt tot rust te komen, dit bestaan te aanvaarden, erboven uit te komen, en geduld te oefenen, al beleef ik soms een enkel geluksmoment als ik ‘s avonds door de vrieskou alleen barakwaarts ga, het prikkeldraad en posten vergeet in het beschouwen van de hemel. De gedachte dat er misschien nog vele seizoenen voorbij zullen gaan, voor ik weer vrij kan ademen, obsedeert me vaak, maar erger zijn mijn vrezen om wat jullie en mij bij een invasie te wachten staat. Ook het dreigend gevaar van iedere dag: bunker, strafcompagnie en een zwaar buitencommando weet ik nog niet met een mannelijk fatalisme te verwerken: aan de andere kant kan ik ook niet nalaten risico's te lopen en het leven van mezelf en anderen te veraangename. Ook hier dus een tweespalt, een spanning, die jouw en Wims brieven noch de activiteit van De P. geheel kunnen wegnemen, en die mij ook van de poëzie afhoudt, al voel ik de muze soms naderen en voorbijgaan. Natuurlijk hoop ik op een gunstig resultaat van jullie pogen, maar bij de steeds strenger wordende maatregelen, waarvan ik dagelijks via het Hbl kennis neem, kan ik er nauwelijks in geloven, temeer omdat immers het woordje Kriegsdauer mijn akten

siert. De plannen, waarover ik in een briefje aan Wim schreef, heb ik voorlopig laten varen, hoewel meer dan een mij op dit gebied is voorgegaan en slaagde. 's Avonds praat ik veel met Telders en Nico Rost, mijn tafelman en ook met de beeldhouwers Van Hall en Van Zweden, die hier een eigen atelier hebben en welke laatste de tekening waarover ik schreef, nog niet heeft voltooid.'

14 maart 1944

"Vanmorgen heb ik Schutzhaft getekend. De beschuldigingen komen hierop neer: 1e dat ik aan een oproep van de S.D. geen gevolg heb gegeven en daardoor haar werk heb bemoeilijkt, 2e word ik dringend "verdächtig" lid geweest te zijn van een communistische illegale terreur- en sabotageorganisatie."

Verblijf Dachau

Eddie is op 26 mei 1944 samen met Nico Rost en Piet Maliepaard naar Dachau gestuurd. Zonder Maliepaard had Eddie Dachau niet overleefd. 'Als je maar wist dat hij in de buurt was had je al het gevoel dat er iets was om tegen aan te leunen', schreef Eddie na de oorlog. 'Als je het soms echt niet meer wist stond-ie opeens naast je.'

Ook kreeg Eddie pakjes uit Dierdorf, van de familie van Liesl.

12 Na de bevrijding van Dachau op 29 april 1945 gaven Hoornik, Rost en de Belg Marc van Hasselt in Dachau het gestencilde blad De Stem der Lage Landen orgaan der Nederlanders in Dachau uit.

Het eerste nummer verscheen op 2 mei, het laatste op 24 mei. In totaal verschenen er twintig nummers, omdat de Nederlandse repatriëring uiterst traag verliep. Op het voorblad stond als vertrouwensman Pim Boellaard en als adres Laboratorium Revier. Eddie zei daar later over:

'Dat moment, dat je weer papier in je poten had! We stonden op 'heilige grond', het SS-Lager waar nog nooit iemand van ons had mogen komen, al lag het tweehonderd meter van onze barak af. Wie er naar binnen moest, kwam nooit meer terug. Die vond je later opgehangen of doodgeschoten. En daar sta je opeens te graaien in stapels papier van de SS; makkers dragen een stencilmachine op hun schouders weg, schrijfmachines, drukinkt.'

Dodenherdenking in Dachau

Op 10 mei 1945, in een plechtige bijeenkomst op de appelplaats van het concentratiekamp, hebben bevrijde Nederlandse, Belgische en Luxemburgse gevangenen de doden van vijf oorlogsjaren herdacht. Een vertegenwoordiger van het Amerikaanse leger woonde de plechtigheid bij. Voor de Nederlanders sprak Ed. Hoornik. Hij zei onder meer:

'De dood loerde in onze kleren, in onze bedden, hij stak ons in het vlees. Met de laatste transporten hield hij openlijk intocht. Ik bevond mij in het bad. Doden en

zieken lagen op de stenen vloer dooreen. De douches werden opengedraaid. Door de damp heen ontwaarde ik een jongen, die stervende was. Hij lag achterover. Onafgebroken stortte het water over hem heen. Het viel in de holte van zijn buik, waarin het bleef staan, het stroomde over de knokels van zijn armen en benen, het kletterde op zijn ribben, het liep in zijn mond, die halfopen was, en in zijn ogen, die hij in een lange blik nog eenmaal opsloeg. Terwijl ik dacht, dat hij al gestorven was, gestorven als die andere duizenden hier, zonder klacht, woordeloos, in een ondenkbare eenzaamheid, zag ik hoe zijn hand langzaam over de vloer schoof, als wilde zij ergens heen. Plotseling begreep ik, dat hij de hand van de man die naast hem lag, wilde omvatten om niet alleen in de dood te zijn...'

Op 17 mei vertrok de beroemde bus, die Hans Gerritsen bij de Amerikaanse legerleiding had weten te versieren, met o.a. Ed. Hoornik, Piet Maliepaard, Nico Rost, Jo Vis, Dirk de Loos, C. Steensma en W.L. Brugsma uit Dachau. Ze kwamen niet verder dan Nijmegen, waar de ontvangst allerminst hartelijk was. Ze moesten twee weken in quarantaine. Eddie wist aan de quarantaine te ontsnappen en schreef een artikel in De Volkskrant van 24 mei: Het leed dat begon waar het lijden had moeten eindigen. Prins Bernard las dit artikel en zo kwam Hoornik in de rang van kapitein in de staf van Bernard terecht en moest hij naar Parijs om te rapporteren hoe de Fransen de repatriëring van hun gevangengenomen burgers aanpakten.

13

Ik weet niet of mijn moeder na de bevrijding wist dat Eddie nog leefde. Mijn zusje Marianne zat inmiddels al maanden in Hoorn, omdat er niet genoeg eten was. Ik weet nog heel goed hoe er bij ons in de Stadionstraat werd aangebeld en ik opendeed. Er stond een man in een camouflagepak voor de deur die ik niet herkende. Ik riep mijn moeder en uit de commotie die toen ontstond begreep ik dat die vreemde man mijn vader was. Hij bleef maar kort bij ons, hij moest de volgende ochtend naar Parijs.

In 1949 verliet Eddie zijn vrouw en kinderen om met Mies Bouhuys te gaan samenwonen. In 1957 zijn ze getrouwd.

Eddie is een heel belangrijke figuur in mijn leven geweest: hij was er altijd als ik hem nodig had en dat was vaak. Van één ding heb ik spijt: dat ik nooit met Eddie over zijn tijd in Dachau heb gepraat. Hij wilde het kennelijk niet en ik was te bang om hem met mijn vragen lastig te vallen.

Zoals uit zijn poëzie, proza en essays blijkt heeft zijn tijd in Dachau hem voor het leven getekend. Tot besluit haal ik daarom de woorden aan die Piet Maliepaard op zijn begrafenis op 5 maart 1970 zei: voor Eddie kwam de bevrijding van Dachau pas zondag jongstleden.

Proza van Ed. Hoornik,

Herinnering aan Dachau

Edwin de Vries, schrijver, acteur en regisseur

Dachau.....Nee, ik sta er niet meer mee op, ik ga er niet meer mee naar bed, en dromen doe ik er ook niet meer van. Maar het *is* er, het hoort bij mijn bestaan. Het is mijn diepste ervaring. Het is weg geweest zijn in de dood en daaruit als Lazarus zijn opgestaan. Dat is de kwintessens, even ongeloofwaardig als absurd. De feitelijkheden vervagen: de terreur, de honger, de luizen, maar die ervaring, dat dubbelvallen van de dood en leven herhaalt zich, ook vandaag nog.

Je loopt door de stad, je ziet jezelf in de etalageruiten, er is niets aan de hand, maar ineens heb je het gevoel dat het bestaan onder je weggetrokken wordt. De mensen die je passeren zijn dood net als jijzelf dood bent. Het duurt niet lang, een paar seconden maar, dan stap je weer terug in de tijd en in de werkelijkheid.....

- 14 De rest zijn herinneringen, anekdotes, associaties. De Lagerstrasse 's nachts. Het uittrekken van de colonnes. Eins, zwo, drei, vier.....Eins zwo drei vier. Het gezicht van een SS'er. De trap van een capo. Een dode vriend. Wij eromheen, vogelverschrikkers in streepjespakken, in het straatje voor de barak, kijkend naar dat dode lichaam dat geen lichaam meer was, maar een ding.

Anekdotes van jongens-onder-mekkaar: oud-concentrationairs, die een eigen taal spreken. Over de SS-staat. Over heiligen en zwijnen. Over helden en lafaards. Gewieksten en onhandigen, samenhokkers en eenzelvigen. Over de vier stadia van de man die het opgaf: de ontmenselijking, de verdierlijking, het uitdoven, de dood. Over de soep, de overschep, de aardappel, die je hele leven was. Welke gek praat daar over menselijke waardigheid?

Geen sterker drang dan de drang tot zelfbehoud. Over de dingen waarvan we, drieëntwintig jaar geleden, in de roes van bevrijding, dachten dat ze voorgoed voorbij zouden zijn. Racisme, oorlog, honger en terreur.....

Dáchten, ja.....maar de werkelijkheid was anders, *is* anders.

Ik weet zeker dat het geen verschil maakt, of ik Dachau of de wereld zeg. Of niet soms?

(uit: Verzamelde Werken, deel III)

Ed Hoornik:

Dachau schoof een raster voor mijn ziel

Lionel Veer, Ambassadeur bij UNESCO

„Lieber Gott, mach mich stumm, daß ich nicht nach Dachau kumm“, deze spreuk ging al snel na de opening van het KZ Dachau in 1933 rond in Beieren.

Dachau, het horen van de naam alleen al moest de mensen zo veel schrik aanjagen dat ze zich wel zouden bedenken om verzet te plegen tegen het Nazi-regime.

Dachau is een aardig stadje vlakbij München. Eind 19e eeuw bekend om de kunstenaarskolonie die er neerstreek om het landschap te schilderen. De Dachauer Schule met bekende kunstenaars als Emil Nolde en Lovis Corinth. In het kleine stadsmuseum zijn nog interessante werken te bewonderen.

Per jaar komen er nu ongeveer 800.000 mensen naar Dachau, niet voor de cultuur, maar om de Gedenkstätte KZ Dachau te bezoeken. Op 22 maart 1933 kwamen de eerste 150 gevangen aan in het KZ. Twaalf jaar en 40.000 doden later werd het kamp bevrijd door de Amerikanen.

15

Ed Hoornik werd eind mei 1944 in Dachau gevangengezet. Een jaar later wordt hij bevrijd. Weer een vrij man, maar een ander mens. Later schreef hij: ‘Dachau schoof een raster voor mijn ziel (Ex Tenebris) en wie daarin opgenomen is geweest, zal de dood tot zijn dood met zich meedragen’.

Hij kwam weer terug bij zijn gezin en vrienden in Amsterdam. Hij werd een gevierd dichter en schrijver, uitgever en vernieuwer van literaire bladen en een van de meest invloedrijke personen in de naoorlogse literaire wereld. Maar als je zijn gedichten leest voel je dat hij nooit is losgekomen van Dachau. Hij kwam thuis na Dachau, maar het was thuiskomen na de dood.¹⁾

Voor Ed Hoornik was de kwelling van de wereld hetzelfde als Dachau.

¹⁾ ‘Thuiskomen na de dood’ titel van een hoofdstuk in het Bulkboek; Ed Hoornik de overlevende, 1977

*Mijn bestaan hier is een vreemd bestaan:
Het is god-zijn en het zelf niet weten,
Het is dier-zijn en zichzelf vergeten,
't is van de een in de ander overgaan.
Alle dingen moet ik dubbel maken
Om het eigen doodsbeeld kwijt te raken.*

*Ik weet zeker dat het geen verschil maakt,
Of ik Dachau of de wereld zeg,
En dat is het wat mij kwelt en stil maakt,
En al blijf ik, ik ging liever weg.²⁾*

In een ander gedicht gebruikt hij het beeld van de spiegel waarin je kijkt en jezelf ziet, maar alsof je naar een vreemde kijkt.

*'t Is geen dood-zijn, het is ook geen leven,
't is een weggeraken uit dit bestaan,
Het is tussen uit de tijd geheven
Dode dingen in de spiegel staan.³⁾*

- ¹⁶ Ed Hoornik is Dachau nooit vergeten. Zijn gedichten zorgen er voor dat wij Dachau ook niet vergeten. Ze maken voelbaar wat politieke terreur en verlies van waardigheid doet met de menselijke geest. Het maakt geen verschil of ik Dachau of de wereld zeg, het gaat om de wreedheid, het machtsmisbruik en al het leed dat mensen elkaar aandoen, vroeger in Dachau en vandaag nog steeds in de wereld.

De gedichten roepen een emotie op die de herinnering versterkt. Herinneringen zijn gekoppeld aan mensen, aan gebeurtenissen, maar die dreigen uit je geheugen weg te glippen.⁴⁾

2) Uit Ex Tenebris III en IV

3) Uit de Spiegel

4) Citaat uit rede van K.Schippers bij nationale dodenherdenking op 4 mei 2010.

Of zoals Ed Hoornik schrijft in zijn gedicht *Tot de doden*:
*Wij kunnen u niet meer bereiken,
Wij komen zintuigen tekort,
Wij leggen ons neer bij de feiten
Dat gij minder en minder wordt.*

*De enkele keren dat ge
In dromen ons nog verschijnt,
Wordt gij al ijler en ijler
Tot ge voor altijd verdwijnt.*

*Straten houden uw namen
Voor heden en morgen in stand,
Maar onze kinderen brengen
Ze niet meer met u in verband.*

*Het land ligt nog net als het toen lag
Van polder tot polder te kijk;
De mensen die erin wonen
Blijven zichzelf gelijk.*

*Maar éénmaal per jaar is de stilte
Tot de hemel toe vervuld
En belijden wij zonder woorden
Onze dankbaarheid, onze schuld.*

17

Nooit vergeten. Dat is wat we vandaag bij de Dachau-lezing proberen te doen. Wij herdenken natuurlijk allereerst onze slachtoffers en herinneren onze dierbaren. Met bijzondere aandacht voor oud Dachauers en de vele verzetsmensen die hebben gestreden voor onze vrijheid. Maar vandaag wil ik ook denken aan de Duitse slachtoffers die als eersten werden opgesloten in het KZ Dachau. Al die mannen en vrouwen die zich hebben verzet, die zich niet 'stumm' hebben gehouden, maar die het zwijgen is opgelegd.

Wimar Jaeger noemde vorig jaar bij Dachau-lezing vijf ijkpunten voor het thema 'dat nooit weer'. Een daarvan was 'de kwetsbaarheid van vrijheid, zichtbaar in de slachtoffers van politiek geweld'.

Ik vraag me af waarom we relatief weinig weten over het verzet tegen de nazi's in die beginjaren. Ik geloof dat nadenken over 'dat nooit weer' ook betekent aandacht voor die Duitsers die hebben geprobeerd die kwetsbare vrijheid te beschermen en als eerste slachtoffer werden van het politieke geweld. Misschien kunnen we dan enigszins begrijpen wat er is misgegaan, waarom al die 'andere' Duitsers die niet op Hitler hebben gestemd er niet in geslaagd zijn het nazi kwaad in de kiem te smoren. Ed Hoornik dacht ook aan die 'andere' Duitsers, toen hij op 10 mei 1945 een indrukwekkende toespraak hield op de appelplaats van het KZ Dachau waar de Nederlandse, Belgische en Luxemburgse gevangenen hun doden herdachten. In die toespraak roept hij zijn gehoor op om ook de Duitse slachtoffers die stierven in Dachau te herdenken.

'Mijn gedachten gaan hierbij ook uit naar hen, die het andere Duitsland, dat ik misschien het beste karakteriseer als het Duitsland van Thomas Mann, in dit concentratiekamp vertegenwoordigden, in een tijd, toen wij, ondanks hun lijden en herhaalde waarschuwingen, nog niet wilden of konden beseffen wat fascisme betekent. De onbekende Amsterdamsche arbeider, die – aan hen denkende- toen reeds zijn nachtrust offerde en op een schutting kalkte: 'fascisme is moord!', had gelijk'

Wist u dat tussen 1933 en 1939 vrijwel uitsluitend Duitsers, ruim 45.000, gevangen hebben gezeten in Dachau en dat 530 van hen zijn vermoord? Zij die werden vrijgelaten waren gebroken, heropgevoed. In nazi Duitsland was de oud-Dachauer een outcast, maar na de oorlog werd het niet beter. Cynisch genoeg werden veel communisten in de koude oorlog tijd weer geconfronteerd met uitsluiting en soms zelfs opsluiting.

Hier in het Literatuurmuseum wil ik er natuurlijk op wijzen dat er in Nederland wel degelijk schrijvers waren die begin jaren 30 het grote gevaar van het nationaalsocialisme zagen. Ik denk in het bijzonder aan Ter Braak en Du Perron en hun felle artikelen tegen Hitler en het fascisme in hun blad Forum. Als je, met de kennis van nu, leest wat Menno ter Braak in 1933 schreef in zijn artikel ‘Het nationaalsocialisme als rancuneleer’, dan word je daar stil van. In 1936 werd het ‘Comité van waakzaamheid van anti-nationaalsocialistische intellectuelen’ opgericht die opkwamen ‘voor de verdediging der geestelijke vrijheid en tegen het nationaalsocialisme dat dit essentiële cultuurgood belaaft’.

‘Het grootste gevaar is misschien echter wel de hand over hand toenemende vervlakking en verruwing van het geestelijk en maatschappelijk leven, met als gevolg het geleidelijk en bijna ongemerkt afstompen van het kritisch vermogen en van de ethische normen onder brede lagen van de bevolking, zelfs onder intellectuelen. De tijd is daarom voorbij dat wij, intellectuelen, deze dingen of niet, of van buiten af konden beschouwen.’

Deze oproep klinkt op een ongemakkelijke manier actueel.

Hoe dan ook, we weten dat dit allemaal niet heeft mogen baten.

Dankzij de Hollywood film ‘Operatie Walküre (2008)’ kent bijna iedereen de Duitse officier Claus Graaf von Staufenberg die op 20 juli 1944 een mislukte aanslag op Hitler pleegde. Ook de aanslag op 8 november 1939 in de Bürgerbäukeller in München door Georg Elser, die vlak voor het einde van de oorlog in KZ Dachau is geëxecuteerd, is redelijk bekend. De drie Duitse films⁵⁾ die over deze aanslag gemaakt zijn hadden overigens veel minder succes. Volgens verschillende historici zijn er ongeveer 40 pogingen geweest Hitler te vermoorden, deze vonden bijna allemaal plaats na het begin van de oorlog.

Bij het grote publiek is minder bekend over de vroege verzetsbewegingen in Duitsland, er is meer aandacht voor latere groepen zoals de Weiße Rose, de verzetsgroep van studenten uit München die in 1942 anti-oorlogs pamfletten verspreidden.

Het is goed iets langer stil te staan bij dat ‘andere Duitsland’ van Ed Hoornik en de rol die het KZ Dachau heeft gespeeld bij het vestigen van de nazi terreur. Barbara Distel, de oud- directrice van de gedenkplaats KZ Dachau, schreef eens ‘De omzetting van de ideologie van de nationaalsocialisten in bloedige werkelijkheid begin in het concentratiekamp bij Dachau’.

5) Titels: Einer aus Deutschland (1989), Georg Elser, das Attentat (2013) en Elser-13 Minuten (2015)

Staat u mij toe even een aantal historische momenten in herinnering te roepen. U weet dat Hitler op 30 januari 1933 tot Rijkskanselier werd benoemd en daarna op slinkse manier alle macht naar zich toe kon trekken, maar als je naar de politieke situatie van 1933 kijkt is het eigenlijk onbegrijpelijk dat hem dit in zo korte tijd gelukt is.

Bedenkt u zich eens dat nog geen jaar eerder, in juli 1932, de socialisten (SPD) 21,6 % en de communisten (KPD) 14,3 % van de stemmen kregen en nog de 2e en 3e partij in de Rijksdag waren. De NSDAP was met 37,3% de 1e partij.

Stap 1. Eén dag na de Rijksdagbrand op 27 februari 1933 tekende president Hindenburg op verzoek van Hitler het 'Rijksdagbrand Decreet'. Dit was de juridische basis voor het begin van de massale terreur. Hierdoor werden de burgerlijke vrijheden ingeperkt en konden politieke tegenstanders 'präventiv zum Schutz von Volk und Staat' zonder gerechtelijk bevel worden opgesloten. In de weken daarna werden tienduizenden mensen opgepakt en in allerlei, vaak geïmproviseerde gevangenissen vastgezet. Velen werden gefolterd en vermoord. Meteen waren er aanvallen op joden, eerste doelwit waren echter de politieke vijanden. De meeste slachtoffers waren sociaaldemocraten en communisten. Joodse socialisten en communisten hadden het extra zwaar te verduren.

- 20 Midden in deze chaotische golf van arrestaties en terreur werden op 5 maart 1933 weer Rijksdagverkiezingen gehouden. De NSDAP behaalde winst maar, tegen hun verwachting in, niet de meerderheid. SPD en KPD verloren zetels, maar bleven de 2e en 3e partij.

De Nazi's haalden net geen 44% en de SPD en KPD samen ruim 30% van de stemmen. Deze uitslag laat zien dat een groot deel van het Duitse electoraat de gang naar de macht van de Hitler niet steunde.

Achteraf gezien is het ook verbazingwekkend dat alle andere partijen binnen twee weken na deze verkiezingen instemmen met een zeer vergaande machtigingswet en feitelijk besluiten de Rijksdag te sluiten. Hitler wist op 23 maart 1933 met steun van twee derde van de nieuw gekozen Rijksdag alle (niet alleen van de socialisten en communisten, maar ook van alle andere partijen) politieke tegenstand in het parlement uit te schakelen. Hij kreeg de volmacht alleen te regeren, om 'orde op zaken te stellen'. In juli 1933 werden alle partijen, behalve de NSDAP, verboden. 'Orde op zaken stellen' betekende voor de nazi's ook zo snel en massaal mogelijk het buiten parlementaire verzet van de linkse partijen en andere groeperingen als vakbonden en bepaalde media de kop indrukken.

Stap 2. De opening van het KZ Dachau is een sleutelmoment in deze geschiedenis. Heinrich Himmler wilde de ongeordende en vaak willekeurige golf van arrestaties en mishandelingen door allerlei nationaalsocialistische groepen en lokale nazi zetbazen omvormen tot een ordelijke en systematische terreur. KZ Dachau was voor hem een belangrijke stap van 'Terror ohne System' naar het efficiënte 'Repressionssystem' van het Derde Rijk.

De persconferentie op 20 maart 1933 van Heinrich Himmler over de opening van het eerste concentratiekamp voor 'volksvijanden' die volk en staat in gevaar brachten bleef niet onopgemerkt in het buitenland. Het haalde de voorpagina van de New York Times. 'Nazis to put Bavarian Foes in Concentration Camp; Republican Army⁶⁾ leaders to be held with Reds'.

'a sweeping campaign against all leaders of the Left parties and reports have indicated that the arrests have run into thousands'.

Ook in Nederland verschenen verschillende berichten in de krant. Zo schreef de Telegraaf: 'men is blijkbaar van plan de communisten als schurftige schapen in concentratiekampen samen te brengen om hen dus onschadelijk te maken voor de algemeenschap'.

Dat er verzet was tegen de nationaalsocialisten was bekend en dat er buitengewoon hard werd opgetreden was ook bekend, maar veel mensen dachten nog dat het wel mee zou vallen. Wat ook blijkt uit de nieuwsberichten is dat communisten en socialisten bij hun politieke tegenstanders buiten Duitsland op weinig sympathie konden rekenen, ook al waren ze nu slachtoffer van buitengewone terreur. Dankzij het Rijksdagbrand Decreet en de nieuwe volmachten voor de Rijkskanselier hadden de nazi's weliswaar voldoende juridische middelen om iedereen die ze wilden onder het mom van 'Schutzhaft' op te sluiten, maar in 1933 was er nog wel weerstand om dit buiten de traditionele staatsinstituties als politie en justitie om te doen.

21

In de eerste weken werden de gevangenen bewaakt door de Beierse politie. Himmler liet deze politiemensen vervangen door SS bewakers en meteen vielen de eerste doden.

Vier jonge mannen, alle vier joods en waarschijnlijk ook communist, werden doodgeschoten. 'Op de vlucht' volgens de bewakers, maar Jozef Hartinger, een openbare aanklager uit München geloofde dit niet. Hartinger komt naar Dachau en

⁶⁾ Republican Army is hier vertaling van Reichsbanner:.. een soort paramilitaire organisatie ter verdediging van de Weimar republiek, die werd gedomineerd door leden van de SPD.

ziet vier zwaar mishandelde lijken met schotwonden in het achterhoofd. Hij wil de moordenaars van Rudolf Benario, Ernst Goldmann, Arthur en Edwin Kahn aanklagen. Hartinger begint een grondig onderzoek, laat de lijken onderzoeken door een gerechts arts. Hij is een integer man en probeert met alles wat in zijn vermogen ligt een aanklacht tegen de bewakers en de leiding van het kamp door te zetten. Hij weet de hoofdaanklager te overtuigen de aanklacht te tekenen. Helaas is deze man minder moedig en seint Himmler in. De aanklacht wordt onderschept en blijft in de la van de minister van Binnenlandse Zaken van Beieren liggen. In 1945 wordt de aanklacht gevonden en dient als bewijsmateriaal bij de processen in Neurenberg. Het verhaal over deze eerste moorden en de man die er alles aan deed om de moordenaars te berechten, staat op een indrukwekkende wijze beschreven in het boek 'Hitlers eerste slachtoffers' van Timothy Ryback²¹.

Himmler neemt zijn maatregelen en vervangt de eerste kampcommandant, Hilmar Wäckerle, door de niet minder brute, maar meer geslepen, Theodor Eicke. Eicke past de reglementen aan om de Beierse justitie buiten de deur van het kamp te kunnen houden. Samen met Himmler weet hij uiteindelijk KZ Dachau aan alle toezicht van justitie te onttrekken en er een oord van absolute straffeloosheid van te maken. KZ Dachau wordt zo het instrument voor het uitoefenen van de nazi terreur en het model voor alle concentratiekampen.

22 Eicke was overigens ook verantwoordelijk voor de oprichting van de SS-Totenkopfverbände, die tot het eind van de oorlog hun hoofdkwartier en opleidingsinstituut voor concentratiekamp bewakers op het terrein van KZ Dachau hebben gehouden.

De misdaad en de waanzin van de nazi ideologie was eigenlijk meteen in 1933 al duidelijk in KZ Dachau.

Zo kunnen we Dachau zien als symbool voor repressie en terreur en, zoals Barbara Distel schreef, als symbool voor 'de omzetting van de ideologie van de nationaalsocialisten in bloedige werkelijkheid'.

Misschien is de moraal van dit verhaal dat we Dachau ook kunnen zien als symbool voor verzet tegen repressie en terreur. Verzet dat die 'bloedige werkelijkheid' niet heeft kunnen voorkomen, maar daarom niet minder ons respect en aandacht verdient.

Het is verleidelijk om nu allerlei parallellen met onze tijd te trekken. Hebben we wel geleerd dat we 'nooit weer' politieke leiders een volmacht moeten geven om voor ons 'orde op zaken te stellen', hebben we wel voldoende aandacht voor mensen die zich verzetten tegen hedendaagse repressie en terreur?

21) Hitlers eerste slachtoffers, Timothy Ryback, Hollands Diep, 2015.

Na de oorlog zijn al vele wijze lessen getrokken, maar één wil ik graag herhalen: 'That since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defences of peace must be constructed'⁸⁾.

Cultuur, kunst, gedichten helpen vaak meer om deze 'defences of peace' te versterken dan politieke debatten.

Daarmee kom ik terug op Ed Hoornik. Erica sprak daarnet over de sensatie van haar vader in het SS-lager vlak naast het kamp, 'dat moment dat je weer papier in je poten had'. Een mooi beeld, welhaast een overwinning. Hij is weer vrij om te schrijven wat hij wil.

Schrijven bleef voor hem een voortdurende poging zich te bevrijden van het raster voor zijn ziel van Dachau. Dat klinkt ook door in dit citaat (waarin iets van dit beeld terugkomt) uit een van Ed Hoornik's latere gedichten, *De Vis* (1962).

*Dit is het moment van zijn dood.
De dood als een beeld, als een spiegel,
als het wit tussen woorden en regels,
als een kramp, een grap, als een ziekte,
als bezetenheid, als vervulling,
als zijn enige vorm van bestaan.*

23

*Want wel loopt hij nu naar de barak toe
en wel loopt hij nu in de wereld,
hij loopt met de dood, hij loopt dood.*

*Wat is dood? Een woord. Het blijft dood.
Het dient uitgediept en herhaald,
het moet honderdvoudig omschreven,
uit de dode letter geheven,
uit de taal worden weggehaald,
bestaan krijgen, ademen, leven
en kruipen uit dit papier.*

⁸⁾ Eerste regel van de grondwet van UNESCO, geschreven 16 november 1945.

“Als wij niets doen”, uit Soldaat van Oranje – De Musical

Muzikale afsluiting door de cast van Soldaat van Oranje

‘ALS WIJ NIETS DOEN’

DENK JE SOMS DAT DIT ONS LEVEN NIET RAAKT?
OF WACHTEN WE TOTDAT DE STORM OVERWAAIT?
ONZE VRIENDEN KAPOT WORDEN GEMAAKT?
KIJKEN WE TOE- TOT DE WIND WEER DRAAIT?
NIEMAND VAN ONS HEEFT HIER OM GEVRAAGD
MAAR DOEN OF JE NEUS BLOEDT? IS GODGEKLAAGD!
WE ZITTEN TE SLAPEN- ONS HUIS STAAT IN BRAND EN
JE KUNT NIET WEG! ‘T IS OVERAL! STEEK JE KOP NIET IN HET ZAND!
ALS WIJ NIETS DOEN- WIE DAN?
WE ZIEN TOCH DAT DIT NIET KAN?
‘T IS NU AAN JOU EN MIJ ONZE ENIGE HOOP ZIJN WIJ
DENK MAAR NIET DAT DIT GERUISLOOS VERDWIJNT
‘T GAAT NIET WEG ALS JE JE OGEN MAAR SLUIT
JE HOORT EN JE ZIET, MAAR JE ZWIJGT
VOLG JE JE HART? OF RED JE JE HUID?
WE KUNNEN NIET BLIJVEN DOEN OF DIT NIET BESTAAT
WE VERGETEN DE REGELS- WE STELLEN EEN DAAD!
ER ZIJN VEEL TE VEEL TRANEN! JE VOELT TOCH DE PIJN?
‘T IS NU AAN JOU - NU MOET JE ER ZIJN
ALS WIJ NIETS DOEN- WIE DAN? WE ZIEN TOCH DAT DIT NIET KAN?
‘T IS NU AAN JOU EN MIJ ONZE ENIGE HOOP ZIJN WIJ
VERSCHUIL JE NIET ACHTER JE HOGE EN VEILIGE MUUR
JE MOET JEZELF VRAGEN: ALS DE WERELD IN BRAND STAAT WIE BLUST DAN HET VUUR?
‘T GAAT OVER JOU EN MIJ ONZE ENIGE HOOP ZIJN WIJ
WE ZIEN TOCH DAT DIT NIET KAN ALS WIJ NIETS DOEN- WIE DAN?

Bronvermelding: Soldaat van Oranje – De Musical

Dachaulezing 2017
In het licht van Ed. Hoornik
Literatuurmuseum, Den Haag
Nederlands Dachau Comité
dachaulezing@dachaucomite.nl

De Dachaulezing is een initiatief van het Nederlands Dachau Comité en staat jaarlijks in het teken van oud-gevangenen uit Concentratiekamp Dachau.

De Dachaulezing is mogelijk gemaakt door:

Comité International de Dachau

